

није биле искључиво муслиманске, а дјелимично и у Подбишће и Штитарицу.⁷³

Исељавање муслимана из новодобијених крајева било је нужно, док је Турска држала још прилично велики дио Балкана и њена западна граница налазила се на ријеци Тари.

У новодобијеним крајевима не само што су раскинути назадни феудални односи и српски живаљ ослобођен насиља, него је исељавање муслимана омогућило да се населе црногорске породице и тако данекле ублажи процес исељавања.

Новица Ракочевић

УСЛОВИ ПРИМАЊА МЛЕТАЧКЕ ВЛАСТИ ГРБЉА У МОРЕЈСКОМ РАТУ

У кандијском рату (1645—1669) Грбаљ је био први међу црногорским крајевима који је пришао Венецији и примио млетачку власт. Дукалом дужда Франческа Молина од 23. јула 1647. године Грбаљ је добио исте повластице које су уживали Паштровићи.¹ Те привилегије постале су основа у свим каснијим приликама прихватања млетачке власти од стране Грбља.

Послије кандијског рата Грбаљ је остао под турском влашћу. За Турке је Грбаљ због солана увијек имао велики значај. Изгледа да је једно вријеме послије кандијског рата закуп на солане у Грбљу припадао босанском дефтедару. Тако је Грбаљ дошао под управу босанског пашалука. То је изазвало суревњивост и реакцију скадарског паше, под чијом се управом Грбаљ обично налазио. Скадарски паша напао је и попалио Грбаљ и насилно одвео таоце. Због овога насиља Грбљани се обратише Омер-паши босанском дефтедару и упутише једног свог човјека са писмом у Сарајево. На писмо Грбљана дефтедар је одговорио 23. септембра 1678. године. Омер-паша пише да је чуо како их је паша Албаније попалио и опљачкао и да је писао у Бар да се ослободе грбаљски таоци који се тамо налазе, али да је добио негативан одговор. Послије овог одбијања паша је писао на Порту: „...и не само за ово него још и за друге ваше интересе и надамо се да ће све ваше жеље бити испуњене“. На крају паша поручује Грбљанима да убудуће служе на султановим соланама, „како је било прије рата“. У другом писму кнезу Мирку и осталим грбаљским старјештинама, Омер-паша каже да ће лично доћи у

⁷³ У Пољима су се 1886. године населиле и неколике породице Анђелића из Шаранаца, које су претходно биле насељене у Липову.

¹ Др Александар Соловјев, Књига привилегија Грбаљске жупе (1647—1767) са Душановим закоником, Споменик 87 стр. 11—14.

Грбаљ са босанским и албанским пашом, са султановим наређењем за солане „да оно што припада султану не остаје у Рисну“.²

Одмах по пријему пашиних писама Грбљани упутише дефтедару два писма. Млечани су сазнали за ову преписку од грбаљског кнеза Рада који је донио у Котор само копију једног писма, док је друго остало непознато Млечанима, „јер је упућено са великом тајношћу“, како каже кнез Раде. Писмо које је пало у руке Млечанима је од 27. новембра 1678, вјероватно по старом. Грбљани одговарају босанском дефтедару да су примили његова писма и моле пашу „да поново пишете на Порту да албански паша нема команду над нама, у Ваше име како је било по староме“. Даље, Грбљани обећавају да ће очистити солане, „јер је боље и за нас када (солане) буду уређене, јер ћемо имати наше приходе, као што нам је у прошлости било дозвољено од нашег султана и када буде вријеме наредите да дођу Црногорци и Албанци да чисте канале као што је било у прошлости, а ми ћемо радо скупљати со и служити Вашу узвишеност, као што смо радили прије рата.“ Грбљани још напомињу да је солане оштетила стока из которског округа.³ Више нијесмо нашли ништа о везама између Грбљана и босанског дефтедара, што упућује на претпоставку да је Грбаљ враћен под управу скадарског паше.

У морејском рату Грбљани су били опет први који су испод турске власти пришли Млечанима. На збору у Грбљу 23. фебруара 1684, кнезови, капетани и судије грбаљског збора донијели су одлуку да приђу Млечанима и у том циљу упутише једног главара са представком код генералног провидура Далмације у Задар. У писму упућеном генералном провидуру Лоренци Дони каже се како су сваком приликом показивали оданост према Венецији и у прошлом рату пролили толико крви против Турака. „Ево сада је дошло вријеме, узвишени принципе, да се испуни наша жеља и завршимо наше дане под крилима нашег узвишеног принципа Венеције.“ Кнезови и остали главари Грбља моле Млечане „да нам потврде оне исте привилегије које смо раније уживали по милости нашега принципа, да можемо с већим задовољством и радошћу завршити наше дане у служби нашег честитог принципа.“ Још се тражи милост за све преступнике про-

² Archivio di Stato Venezia (—A. S. V.), Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 514 Zara, 24. novembre 1678. Прилози пашиних писама: Da Saraievo 23 settembre 1678, Traduzione della lettera scritta dal tefedar di Saraievo alli capi et sboro di Suppa.

Traduzione d' altra lettera scritta al conte Mirco et altri capi.

³ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 514 Zara, 18 genaro 1679. Прилози писама кнеза Рада: da Cattaro li 30 decembre 1678 n da Zuppa 27 novembre 1678.

тив Венеције у Грбљу. И на крају „још молимо узвишенога господара да држи у тајности ову нашу одлуку док наш принцип и султан не узму оружје.“⁴

Као што видимо, пуна два мјесеца прије млетачке објаве рата Турској Грбљани су ријешили да приђу Млечанима, чекајући још само почетак непријатељства које је било на помолу. Такав случај је био и са херцеговачким и црногорским племенима, која су у млетачко-турском рату видјела могућност успешније борбе против Турака. Млечани су још прије сукоба са Турском осигурали наклоност и пријатељство свег нашег пограничног становништва под турском влашћу.

Када је избио млетачко-турски рат, Грбљани су настојали да им Млечани што прије потврде раније привилегије из 1647. године. Четири грбальска кнеза заједно са грбальским збором изабраше четири „амбасадора“, Марка Вукова, Мирка Бошкова, Петра Кнежева и Петра Свекијетића, да се са препорукама ванредног провидура у Котору и генералног провидура Далмације упуте у Венецију и траже од Сената потврду ранијих привилегија од 1647. године. У инструкцијама грбальским посланицима наводе се заслуге Грбља за Венецију и обећава да ће се под млетачком влашћу борити против непријатеља „и једнога дана осветити проливену крв наших предака и рођака против свирепости ових крајишника.“ Поред потврде старих привилегија, Грбљани још моле да им се испуне сљедећи захтјеви.

„ПРВО. Пошто је највећи број нас без пушака, врло потребног оружја у садашњим приликама, молимо Вашу узвишеност да нам се упуту она количина пушака колико ће бити довољно за нашу опскрбу, да бисмо се с оружјем могли упутити на стицању нових заслуга и пораста државне величине.

ДРУГО. Неки од наших из Грбља због разних неприлика пали су у државну немилост тако да су протјерани. Молите Његову узвишеност за њихов повратак у државну милост да би се ослободили прогонства и (били) примљени заједно са нама, да би могли жртвовати њихове животе у државној служби.

ТРЕЋЕ. Будући да је у прошлом рату била одређена једна чета од 150 Грбљана да чува мјесто Тројицу и сву земљу, моли те Његову узвишеност да такође сада буде формирана чета на броју од 200 са платом коју имају редовни војници ове провинције и да сами војници бирају официре од људи из нашег збора. Официре ће потврђивати узвишени господин которски провидур са оном платом која ће изгледати разумна Вашој узвишености.

ЧЕТВРТО. Да наша земља на било који начин или каквим било случајем не може доћи под турску власт, што бог неће

⁴ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 519 Zara 25 marzo 1684. Прилог. Tradutione ricevuta à Zara li 24 marzo 1684 i Nel zboro di Zuppa li 23 febraro 1684.

дозволити. Молите Његову узвишеност да нам одреди склониште у друге градове које ће одредити његова непогрешива мудрост.

ПЕТО. Због добре управе као и са становишта државне власти јако је потребно да нам се одреди један старјешина са искуством и угледом да би могао редовно бити слушан у свим свакодневним стварима. Како је приликом наше прве предаје био управљач и помоћник покојни Раде Милин, будући да је сада његов син кнез Вуко, који такође ужива државну милост, зато молите Његову узвишеност да нам исти кнез буде додијелен са титулом коју је имао његов покојни отац.

ШЕСТО. Пошто нам је генерал Антонио Бернардо додијелио цркву у Котору звану Свети Лука, молите да нам се потврди да бисмо могли у њој вршити божју службу сходно (нашој) вјероисповијести и да нам нико не наноси неприлике или сметње.⁵

Када је грбљанска делегација стигла у Котор, ту је задржао ванредни провидур. Делегати се из Котора обратише генералном провидуру у Задар излажући побуде својих намјера.⁶ Генерални провидур, почетком августа, обавијестио је Сенат да Грбљани преко Вука Милина траже да им се потврде привилегије и остали захтјеви које су недавно упутили у Венецију.⁷

Као што видимо, грбљанска делегација није пошла у Венецију него су делегати само упутили своју представку. Није нам познато да ли су Млечани одмах потврдили грбљанске привилегије и остале захтјеве, али на основу расположивих података може се са сигурношћу претпоставити да се Млечанима није журило.

Сенат је тек 1690. начелно потврдио грбљанске привилегије, када су у Венецију дошла четири грбљанска представника.⁸ Грбљани се тиме нијесу задовољили него су поново идуће године тражили од Сената да им потврди њихове привилегије појединачно сваки члан, што је Сенат и урадио.⁹ Такође Магистрат за со у Венецији, сходно привилегијама од 1647, одредио је како ће Грбљани набављати со.¹⁰

Карловачким миром 1699. Грбљан је остао Турској и тако је још једанпут народ Грбља, супротно својој тежњи и вољи, остао под турском влашћу, али не задуго, јер је пожаревачким миром 1718. Грбљан припао Венецији.

⁵ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 521 Zara 19 luglio 1684. Прилог молбе Грбљана без датума.

Noi conte Mirko, Rade Giurov, cnez Marco et Voin Lazarovich capi del comun et contado di Zuppa unanimemente con tutto il sboro del medecimo commettiamo a voi...

⁶ Исто, Zara 19 luglio 1684. Прилог писма Cattaro luglio 1684.

⁷ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 520 Spalato, 5 agosto 1684.

⁸ A. S. V. Sen. secr. f. 117, 1690 16 settembre in Pregadi.

⁹ A. S. V. Delib. del sen. f. 118 1691 28 giugno in Pregadi.

¹⁰ Исто, Dal Magistrato al sale li 22 giugno 1691.

Осим Грбљана који су као општина пришли Млечанима, један дио становништва у Боки Которској утекао је испод турске власти и склонио се на млетачку територију. Тако је поступило хришћанско становништво из околине Херцег-Новога. Око 500 лица у почетку рата утекло је испод турске власти и склонило се у Пераст. Положај ових избјеглица био је тежак. Без средстава за живот, одмах су запали у тешку биједу. Зато ове избјеглице изабраше у мају 1685. двојицу делегата: Милоша Јованова из Мориња и Перишу Стијепова из Крушевице да се упуте у Венецију и предаду писмену представку.

У првој тачки ове представке наводи се како су напустили своје куће, дошли у Пераст и ступили у борбу против непријатеља. У борби је пало много њихове браће, остављајући незбринуте породице. Зато моле помоћ да народ не би умро од глади. Даље траже да се заузме Херцег-Нови, како би се могли вратити на своја огњишта. Посљедњом тачком изражава се захвалност за помоћ коју им је указао которски провидур.¹¹

У исто вријеме главари и становништво Рисна и околних села упутеше у Венецију кнезове: Тому Лучића и Саву Стјепанова са писменом представком у три тачке. Прво се подвлачи да су Ришњани били први који су у току овога рата дошли под млетачку власт, ризикујући своја имања. Моле помоћ да би могли живјети и одупријети се Турцима, пошто Рисан као скела има велики значај, „јер сва роба која иде за Дубровник може се лако упутити за Рисан.“ Моле да се заузме Херцег-Нови, главни град Херцеговине, што ће имати велики војни и политички значај за сву Херцеговину. На крају се захваљују на помоћи коју су добили од которског провидура.¹² Као што видимо, становништво Рисна и околине је у самом почетку рата протјерало Турке из града и пришло Млечанима.

На крају овога прилога сматрам за потребно да донесем у преводу два писма црногорског владике Висариона Бориловића, јер их нема ни у Томићевом раду *Црна Гора за морејског рата*, ни у *Зборнику докумената за историју Црне Горе* који је издао Јефто Миловић. Прво владичино писмо је од 14. јула 1686. по старом, и у преводу гласи:

„Узвишеном господину кавалијеру Ивану Болицу, веледраго поздрављеније од нас цетињског владике, а потом.

Ево господине како ми стиже вијест у сриједу у поноћ, да је хеџаја заиста стигао у Жабљак и собом довео једну заиру, док је друга остала на Виру. У Скадар је дошао један паша, али не знам ко је и собом је довео три хиљаде људи и Сулејман-паша треба да стигне у Подгорицу идућег четвртка и наредио је хеџаји да код њега дођу сви Црногорци који се сматрају да су султанови. Такође је послао по мене и ево ја идем, јер се не усуђујем да друкчије урадим и препоручујем се Вама за сваку ствар, јер на сваки начин ми сви на ове стране морамо да умремо, али хтио сам да Вам пишем, да не кажете да се нијесмо удостојили да пишемо и господ бог Вас сачувао у здрављу.“¹³

Ово писмо црногорског владике Висариона је из времена када је скадарски паша Сулејман Бушатлија припремао напад према Будви. Друго владичино писмо је од 3. августа 1686. по старом, у коме владика говори о сукобу између млетачке и турске војске, који се одиграо негдје у близини Будве. Владика је био у пашином логору и имао прилике да посматра сукоб. Писмо у преводу гласи:

„Узвишеном и пресвијетлом господину кавалијеру Корнару генералном провидуру веледраги и понизни поздрав од мене цетињског владике.

¹¹ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 523 Spalato 6 giugno 1685. Прилог. Tradutione consignata li primo giugno 1685.

¹² Исто, Tradutione consignata li primo giugno 1685.

¹³ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 525 Spalato 29 luglio 1686. Прилог. Scritta à 14 luglio alla vecchia.

Дајемо Вам на знање како сам јуче био изнад брда и посматрао сукоб који се догодио и хвала господу богу који је помогао хришћане будући да се чувају и да се не упућују према брдима да их не би опколили немиртав и рањен. Био сам у пашином логору и нема собом више од три мала топа, јер је велики оставио на Жабљаку. Хтјели смо да Вам пишемо друга писма али смо посумњали да их Албанци не ухвате и тада би наша глава била у неизвјесности. Данас је војска мировала, али сјутра ће се сигурно покренути и сумњамо да не изненаде тај ваш логор и наредите да се чувају и да се не упућују према брдима да их не би опколили непријатељи јер Турци мисле да нападну са три стране. Са мном се налазе Марко и Цвјетко Драговић и синови Нича Вуковића са неким друговима. Платите људе који Вам носе ово писмо.¹⁴

Ова два писма црногорског владике Висариона употпуњују неке појединости у вези са нападом Сулејман-паше у љето 1686. према Будви, зато смо их у цјелини навели. Особито је важно да је владика ипак морао поћи код паше и провести извјесно вријеме у његовом логору.

Овај чланак је написан са жељом да се изнесу нови подаци о Грбљу и осталим мјестима у Боки Которској у вријеме морејског рата. Подаци нијесу без значаја јер сам из већег броја докумената пробрао оно што представља вриједност за историју Црне Горе и Боке у овом периоду.

Г. Станојевић

О УСТАНОВИ СТАНАКА У ЦРНОЈ ГОРИ XVIII И XIX ВЕКА

Станак (*stanicum, parlamentum, conventio, congressio*; албански *me 'u'rgrrjek*) је врло стари термин. У историјско-правној литератури и у документима употребљава се да означи извесну врсту средњовековног судског састанка међу странкама разних правних подручја. Сама установа *станак* постојала је не само у феудалном друштву него и много раније. Вероватно своје корене има још у родовском уређењу, где се, свакако, нужно наметало успостављање узајамних веза, нарочито економских, које је стварала друштвена подела рада и комуникација међу људима. Др Валтазар Богишић сматра да установа *станак* „сиже далеко у такозвана предисториска времена, што уосталом следи већ из саме природе и назначења њезина“.¹

Код нас је *станак* најпознатији из судске праксе Дубровника и његових грађана, с једне, и српских, зетских, хумских, босанских и хрватских управних подручја и њиховог живља, с друге стране. Настао је као логична последица преовладавања начела персоналитета у праву ових народа, као и у средњовековном праву уопште. *Liber statutorum civitatis Ragusii* од 1272. године посвећује овом судском састанку, који је био периодичан, особиту пажњу у чл. 19, 20, 49—57 — III књиге овог Законика. На тај

¹⁴ Исто, ф. 525 Budua 14 agosto 1686. Прилог. Scritta li 3 agosto stil vecchio.

¹ Богишић др Валтазар, Правни чланци и расправе, књ. I, Београд 1927, стр. 101.